VITA

Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban

MÉSZÁROS SÁNDOR – SZABÓ GÁBOR

Kulcsszavak: teljes tényezőhatékonyság, hatékonyságorientált agrárpolitika, foglalkoztatásorientált agrárpolitika.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Magyarország sem térhet ki a mezőgazdasági termelés hatékonyságának növelését célzó világgazdasági verseny elől, elsősorban az exportpiacok védelme, de a hazai fogyasztók megtartása érdekében is. A kelet-európai EU-tagállamokhoz viszonyítva e versenyben jelenleg helytállunk, ugyanakkor szembesülni kell azzal, hogy a hatékonyság mértéke ágazatonként és üzemenként rendkívül differenciált, ami jelentős tartalékok meglétére utal. Az agrárirányítás azonban nem teheti meg, hogy egyoldalúan csak a hatékonyság szempontjának rendelje alá a mezőgazdaság üzemi és termelési szerkezetét, mert a foglalkoztatási és a környezetvédelmi (természetvédelmi) aspektusok szintén figyelmet érdemelnek. Fontos lenne elérni, hogy a mezőgazdaság eltartóképessége legalább egyes régiókban (Tiszántúl, Észak-Magyarország, Dél-Dunántúl) javuljon (a termelés belterjesítése révén). A hatékonyság és a foglalkoztatás növelésére irányuló törekvések ütköztetése alapján mi jelenleg kétféle országos szintű mezőgazdaság-fejlesztési stratégiát különböztetünk meg: az egyik a hatékonyságorientált, a másik a foglalkoztatásorientált fejlesztés. Mindkét stratégia mögött más-más érdekeltség, üzemtípus (és méret), termelési szerkezet, végső soron mezőgazdasági szektor áll. Az egyik vagy másik stratégia előtérbe állítása politikai döntés, pontosabban döntéssorozat kérdése. Szükségesnek tartjuk azonban, hogy az elmúlt évtizedek gyakorlatától eltérően, a stratégiai döntések megalapozásánál egzakt, a gazdasági, társadalmi és környezeti dimenziókat egyaránt figyelembe vevő hatásvizsgálatokra kerüljön sor.

BEVEZETÉS

A hatékonyság és a foglalkoztatás önmagukban is fontos fogalmai és célkitűzései a gazdálkodásnak. A mai Magyarországon azonban egyre inkább úgy merül fel a kérdés, hogy a kettő közül melyik cél a fontosabb, az elsődleges az agrárpolitika és a gazdálkodók számára egyaránt. A cikk ezt a problémát kívánja körüljárni, és elsősorban ebben a kérdésben próbál újat nyújtani a folyóirat olvasói számára. Ehhez persze nem kerülhető el a két gazdasági kategória eddigi helyzetének, problémáinak, illetve jövőbeli esélyeinek áttekintése sem.

Kapronczai István „A magyar agrárgazdaság napjainkban" című cikkében (*Kapronczai, 2011*) már megemlítette ezt a problémát: „A magyar agrártársadalom ma megosztott. Egyik része a hatékonyságorientáltságot, a versenyképességet hangsúlyozza, míg a másik része a vidéki foglalkoztatást középpontba állítva másod-

rendű kérdésként kezeli a gazdasági hatékonysággal összefüggő kihívásokat." (*i. m. 624. o.*) Azután így folytatja: „Kizárólagos célként kell-e kitűzni a kevés embert magas színvonalon eltartó versenyképességet, vagy ennél »alacsonyabb« célkitűzéssel – de vidéki munkaalkalmak teremtésével – is beérhetik-e a mezőgazdasági vállalkozók?" (*i. m. 624. o.*)

Jelen írásunkban, elöljáróban hangsúlyozni kívánunk néhány korlátozást:

• bizonyos nemzetközi összehasonlításoktól eltekintve, csak a magyarországi helyzettel és kilátásokkal foglalkozunk, bár a címbeli probléma globális viszonylatban, az Európai Unión belül és számos külföldi országban is felmerül;

• az agrárgazdaságon belül csak a mezőgazdaságot tárgyaljuk;

• a környezet kérdéseivel csak érintőlegesen foglalkozunk, noha a velük való összefüggések tagadhatatlanok, mégis e problémák taglalása már nem férne jelen írás kereteibe;

• a szakirodalom áttekintésénél elsősorban a megállapításokra koncentrálunk, a módszertani kérdésekben nem kívánunk elmélyülni, ez utóbbi inkább egy monográfiában (disszertációban, könyvben) volna lehetséges.

A tanulmány négy fő részből áll. A *Bevezetés* után a *Hatékonyság*, majd a *Foglalkoztatás* önálló kérdéseit vesszük sorra, végül pedig az *Agrárpolitikai megfontolások* című fejezetben a kétféle célkitűzés összhangjának vagy ütközésének, azaz harmonizálásuknak a problémáit tárgyaljuk meg.

Írásunkat vitacikknek szánjuk. A vitacikkek feladata általában a korábban alkalmazott fogalmak, módszerek, megoldások és problémák áttekintése, vitára való előkészítésük és tálalásuk, keresve ezáltal a jelen és a jövő lehetséges megoldásait. Esetünkben a vitának elsősorban a hatékonyság és a foglalkoztatás javításának esélyeire és eszközeire, másrészt a két gazdasági kategória párhuzamos vagy eltérő súlyú szerepére kellene irányulnia.

HATÉKONYSÁG

A mezőgazdasági termelésben a gazdasági hatékonyság növelésére való törekvés mindig is jelen volt. A régi időkben (a II. világháború előtt) a termelési technológia tökéletesítése lassú folyamat volt, főként a jobb fajták bevezetésével, valamint a talajművelés és a betakarítás módjának, eszközeinek javít(gat)ásával valósult meg. Technológiai oldalról a gépesítés és kemizálás korszaka, gazdasági oldalról pedig a világpiaci versenybe való bekapcsolódás erősítette fel a hatékonyság növelésére irányuló erőfeszítéseket. Manapság a hatékonyság fokozása iránti kihívások több oldalról is jelentkeznek:

• az agrárexport piacain szigorú minőségi és árverseny érvényesül;

• a hazai fogyasztók (vásárlók) többsége is előnyben részesíti az olcsó élelmiszereket;

• a nemzetgazdaság igényli az agrárágazat növekvő pozitív külkereskedelmi egyenlegét, valamint minél jelentősebb hozzájárulását az ország GDP-jéhez;

• s végül a (főként jövőbeni) világélelmezési helyzet sem nélkülözheti a magyar élelmiszereket.

Nem véletlen ezért, hogy az agrárszakemberek időről időre könyvekben összegezték a magyar mezőgazdaság hatékonyságának, versenyképességének vizsgálatából kapott eredményeiket, tapasztalataikat. Így született például *A mezőgazdaság belterjessége* (*Erdei – Csete – Márton, 1962*), az *Élelmiszer-gazdaságunk versenyképessége* (*Borszéki – Mészáros – Varga, 1986*), valamint a *Hatékonyság a mezőgazdaságban* (*Szűcs – Farkasné Fekete, 2008*) című könyv. De a Gazdálkodás folyóirat is gyakran foglalkozott a témával, talán nem szerénytelenség emlékeztetnünk arra, hogy az írás ezen része szerzőjének első Gazdálkodásban megjelent cikke *Csete László: Hatékonyság*

és gazdasági értékelés című vitacikkéhez kapcsolódott (*Mészáros, 1963*).

A hatékonyságvizsgálatok elsődleges célja feltárni a hatékonyság növelésének tartalékait, s ezáltal útmutatást adni a jövőbeli tennivalókhoz. A tartalékokat egyrészt nemzetközi összehasonlítással, másrészt az ágazatok, illetve az egyes vállalkozások egybevetésével lehet kimutatni. Kifejezetten ilyen tartalékfeltárás jellegű friss tanulmányt készített a Gazdálkodás számára *Felkai et al. (2013)*.

A hatékonyságvizsgálat rendszerint a legegyszerűbb, hányados jellegű mutatók kiszámításával kezdődik. E hányadosok előnye a gyors számíthatóságuk és a közérthetőségük, hátrányuk pedig, hogy ugyanazt a hozamoldalt külön-külön és ismételten viszonyítják a termelés más-más tényezőjéhez (munkaerőhöz, földterülethez, eszközállományhoz). A Gazdálkodás folyóiratban *Beke et al. (2011)* e mutatókkal kezdte 12 európai uniós ország mezőgazdasági teljesítményének összehasonlítását. A számlálóban a vásárlóerő-paritáson (PPS) számított agrárkibocsátás, a munkatermelékenységi mutató nevezőjében pedig az éves munkaerőegység (*annual work unit* – AWU, magyarul ÉME) szerepelt. A 2000–2009 közötti évtized átlagában Magyarországra hektáronként kereken 2187 eurós területi termelékenységet és 1 AWU-ra kereken 19 eurós munkatermelékenységet kaptak. A magyar teljesítmény munkatermelékenységben elérte a vizsgált hat kelet-európai ország átlagának 90%-át, ám a földhasználat hatékonyságát illetően csak 67%-át.

Manapság az egyszerű hatékonysági mutatók mellett vagy helyett, különösen az angol nyelvű szakirodalomban, előtérbe került a komplex vagy teljes tényezőhatékonyság (*total factor productivity* – TFP) részletekbe menő elemzése. Ennek egyik oka, hogy a számítógépekben és szoftverekben meglevő korábbi korlátok megszűntek, és felnőtt egy hozzájuk jól értő fiatal szakember-generáció is. Másik oka, hogy a TFP elemzése lehetővé teszi a korszerű közgazdasági elméletekkel összhangban levő vizsgálatot (például a termelésnövekedés jellegét és tényezőit illetően, sőt akár az üzemméret változtatásával összefüggő hatások feltárását is).

A mezőgazdasági TFP használatának nemzetközi elterjedtségére jellemző, hogy *Headey et al. 2010*-ben a világ 88 országára vonatkozóan végzett összehasonlító elemzést.

A következőkben makroszintről lefelé haladva tárgyaljuk a szakirodalom hatékonyságra vonatkozó megállapításait.

Makroszintű vizsgálatok

Országos szinten a leggyakrabban használt komplex hatékonysági mutató a TFP (*total factor productivity*), amit magyarul teljes tényezőhatékonyságnak nevez a jelenlegi szakirodalom. Tartalma az aggregált output (hozam) és az összesített input (ráfordítás) hányadosa, melynek leggyakrabban az évi növekedési ütemét szokták megadni, százalékban. A mezőgazdaságban az USA produkálta az egyik legerőteljesebb hatékonyságnövekedést a világon, a TFP-mutatója évi 1,7%-kal nőtt az 1948 és 1979 közötti három évtizedben (*Mészáros, 1990*), majd évi 3,1%-kal az 1973 és 1993 közötti húsz évben (*Szűcs – Farkasné Fekete, 2008*), az Európai Unióban pedig 2,1%-ot ért el a TFP növekedése az utóbb említett két évtized folyamán.

A hazai mezőgazdaság TFP-jének közelítése először az 1965 és 1985 közötti periódusra történt meg, a parciális hatékonyság magyar makroszintű mutatói és az Európai Közösség faktorsúlyainak feltételezése alapján. Ez a becslés a TFP 0,9%-os évi átlagos növekedésére vezetett (*Mészáros, 1991*). *Baráth et al. (2009)* ennél nagyobb értéket kapott a későbbi, 2001–2006 közötti időszakra, az SFA (*Stochastic Frontier Analysis*) módszerrel és az *Agrárgazdasági Kutató Intézet* tesztüzemi adatbázisán végzett ökonometriai számítással: ekkor 2,2,%-os volt az évi átlagos hatékonyságja-

vulás. Figyelemre méltó, hogy e növekedés gyakorlatilag teljes egészében a nagyobb technológiai fejlődésnek volt köszönhető. További érdekesség, hogy a TFP növekedésében az egyéni és a társas vállalkozások között nem mutatkozott érdemi különbség! Ugyanakkor *Baráth (2009)* szerint a magyar mezőgazdaság TFP-jének szintje csak mintegy 30%-kal maradt el a volt kelet-német tartományokétól (és tegyük hozzá: ennyit akár az ottaninál szárazabb éghajlat is indokolhat). A TFP *szintjét* tekintve tehát az európai országok mezőnyében feltehetően jobb helyen állunk, mint amit a hatékonyság növekedésének *üteme* sugall.

Baráth et al. (2010) az agrár-külkereskedelem és mezőgazdasági termelékenység összefüggéseit vizsgálta az EU-csatlakozás utáni években. A teljes tényezőhatékonyság (TFP) elemzése a földbérleti díjra vonatkozó adatok hiánya miatt nem vált lehetővé, ezért az összehasonlításhoz a többtényezős termelékenységi mutatót (MFP) használták. A többtényezős termelékenységi mutatót a *Törnquist–Theil-index* alapján számították. Az MFP az időbeli változást nézve valamennyi országban növekedést mutatott. A növekedési ráta Lengyelországban volt a legnagyobb évi 2,3%-os értékkel; Szlovákiában 1,9%-os; Csehországban 1,5%-os; míg Magyarországon 1,6%-os volt az MFP éves növekedési üteme. Figyelemre méltó, hogy a *mezőgazdasági nyerstermékek exportjának* növekedési üteme az országok előző sorrendjében a következőképpen alakult: 14,1%, 13,2%, 11,5% és 6,5%.

Az Agrárgazdasági Kutató Intézet egyik készülő tanulmánya (*Kemény – Fogarasi, 2014*) ezt a sejtésünket látszik igazolni. Az ugyancsak a tesztüzemi adatbázison alapuló, de már DEA (*Data Envelopment Analysis*) módszerrel[1] és a 2007–2011. évi időszakra végzett TFP-számítások a mezőgazdaság egészére (a zöldségtermesztést kivéve) évi 2,4%-os hatékonyságjavulást eredményeztek. Ez már Európai Unióra jellemző teljesítmény (!), még akkor is, ha az ágazatonkénti hatékonyságváltozások rendkívül differenciáltak.

A versenyképességre vonatkozó számítások

Az ágazatok (országosan összesített) szintjén leginkább a versenyképességet szokták elemezni, hiszen termékek vagy termékcsoportok versenyeznek más országok áruival az exportpiacokon, illetve a belső piacokon. *A versenyképesség annyiban komplexebb kategória a TFP-nél, hogy arra már az intézményi tényezők is hatnak*. Ettől függetlenül hazánkban is sokféle módszerrel (mutatóval) vizsgálták a mezőgazdaság versenyképességét.

Az *Élelmiszer-gazdaságunk versenyképessége* című könyvben főként a DRC (*Domestic Resource Cost*) mutatóval végeztek számításokat, amelyek az exporttal szerzett egységnyi deviza (pl. egy dollár) belföldi erőforrásköltségeit fejezik ki. Összesen 17 mezőgazdasági és feldolgozott termékre végeztek akkor számításokat, hat különböző időpontra az 1968–1983. évi időszakon belül. A búza esetében például kereken 22 és 85 forint között ingadozott az 1 dollárnyi nettó devizabevételhez felhasznált hazai erőforrások értéke az említett 15 éves periódusban (*Borszéki et al., 1986*).

A 90-es és a rákövetkező évtizedre *Jámbor et al. (2008)* elemezte a mezőgazdasági termékek versenyképességét. Ők a pozitív külkereskedelmi egyenleggel rendelkező

[1] Míg a *Stochastic Frontier Analysis* (SFA) módszere termelési függvény illesztésével határozza meg az élenjáró termelési technológiát, addig a *Data Envelopment Analysis* (DEA) metódusa lineáris programozással teszi ugyanezt. Ezután az egyes gazdaságok komplex hatékonyságának meghatározása az élvonalbeli és az adott üzemben ténylegesen elért hatékonyság különbözeteként történik. A DEA-módszer részletesebb ismertetése már a Gazdálkodás folyóiratban is megtörtént (*Felkai et al., 2013*).

termékcsoportokat vizsgálták, hétféle mutató (köztük a DRC) alapján az 1992-től 2005-ig terjedő periódusban. Az összesített eredményeik azt jelzik, hogy a fő mezőgazdasági termékcsoportoknak (gabona, hús, zöldség-gyümölcs, cukor-méz) mind kimutatható komparatív előnyük volt. A tejtermék és tojás termékcsoport azonban kivételképpen a vizsgált 14 év egyikében sem volt a Balassa-index alapján versenyképes. Emellett azt is megállapították, hogy a többi termékcsoportnál is romló trend érvényesült az 1992–2005. évi időszakban.

Nagy (2009) a magyar élelmiszer-gazdaság aggregált szintű külkereskedelmi teljesítményét vizsgálta a 2000–2008 közötti időszakban többféle mutató segítségével. A megnyilvánuló komparatív előny mutató (DRC) értékei alapján 2004 után növekvő komparatív előnyt figyelt meg a gabona és a gabonakészítmények viszonylatában, míg több termékcsoportnál (élőállat, hús és húskészítmények, tejtermék és tojás, gyümölcs és zöldségfélék) csökkenő komparatív előny mutatkozott. Látható, hogy a két tanulmányban közölt DRC-mutatók többnyire azonos tendenciákat tükröznek.

További előrelépést jelentett a versenyképesség vizsgálatában az export legfontosabb célpiacainak egyenkénti elemzése. *Juhász – Wagner (2012)* a konstans piaci részesedés (CMS) modelljével végzett részletes vizsgálatokat Magyarország öt legnagyobb exportpiacán (Románia, Németország, Olaszország, Ausztria, Szlovákia), továbbá néhány más ország vonatkozásában. A CMS-modell segítségével az exportnövekményt fel lehetett bontani a piac méretének növekedéséből, a piaci összetétel módosulásából és a versenyhatásból eredő változásokra. A fő eredmények alapján Olaszországban és Szlovákiában a piac bővülésénél nagyobb mértékben sikerült a kivitelt fokozni, míg Lengyelország és Oroszország esetében „a gyengülő versenyképesség gyakorlatilag megfelezte a piaci nagyság és a piaci összetétel hatásából adódó potenciális kivitelnövekményt" (a 2001–2003 és 2008–2010 közötti időszakban). Fontosnak tartjuk azokat az árral és minőséggel kapcsolatos eredményeiket is, amelyek szerint főként a gabonafélék esetében a német és az olasz piacon inkább a relatíve olcsóbb termékek tudták Magyarország piaci pozícióit javítani.

Üzemi szintű elemzések

A gazdaságok (üzemek) szintjén is manapság a TFP-vizsgálatok divatosak. Itt csak az egyik leghasználhatóbb eredményeket adó elemzést tárgyaljuk, amely Franciaország és Magyarország tejszektorára és GOF-növénytermelésére terjedt ki a 2001–2007. évi időszakban (*Latruffe et al., 2012*). A tesztüzemi (FADN) rendszerekből csak azokat a szakosodott gazdaságokat válogatták ki, amelyeknél a tej-, illetve a GOF-növényeket előállító szektor a gazdaság termelési értékének legalább kétharmadát adta. A TFP szintjét az adott ország leghatékonyabb gazdaságához viszonyítva mérték minden egyes gazdaság vonatkozásában (a már említett DEA-módszerrel).

A tejágazat hatékonysági mutatóiban nem voltak szignifikáns eltérések a két ország között, annak ellenére, hogy Franciaországban 5640 liter volt a tehenenkénti tejhozam, míg a magyar mintában csak 4883 liter. A hazai TFP ráadásul évi 2%-kal javult a hét év átlagában. Hatékonysági lemaradás tehát nem volt Franciaországhoz képest, amihez valószínűleg hozzájárult az a körülmény, hogy a magyar tejtermelő gazdaságok 2-4-szer nagyobbak voltak a franciákénál.

A szántóföldi termelésben viszont a francia gazdálkodók szignifikánsan jobb eredményt értek el, bár a hatékonyság szintjében nincs akkora különbség, mint azt a termésátlagok eltérése alapján gondolnánk: a francia gabonahozam elérte a 8,9 tonnát hektáronként, míg a magyar mintában csupán 6,1 t/ha volt a termésátlag. A hatékonyság növekedési ütemében azonban az eltérés nagyságrendje megegyezett a

termésátlagokéval: míg nálunk évi 3%-kal nőtt a komplex hatékonyság, addig a franciaországi TFP 4,6%-kal! A hazai évi 3%-os hatékonyságjavulást azonban megerősíti *Kemény et al. (2014)* idézett munkája, mely szerint a rákövetkező négy évben is hasonló mértékben, évi 2,9%-kal nőtt a teljes tényezőhatékonyság a szántóföldi növénytermelésben (és nemcsak a GOF-növényekre szakosodott gazdaságok körében).

A hatékonysággal és versenyképességgel kapcsolatos eredmények összegzése

Összegezve a hatékonysággal és versenyképességgel kapcsolatos eredményeket, megállapításokat, az alábbi következtetésekre juthatunk:

• Az egész mezőgazdaságban a hatékonyság hosszú távú trendje biztatóan alakul, mivel a TFP növekvő tendenciát mutat (1965–1985: 0,9%, 2001–2006: 2,2%, 2007–2011: 2,4%).

• Legkedvezőbbnek a szántóföldi növénytermelés helyzete ítélhető, ahol erőteljes (évi 3% körüli), hihető és stabil a komplex hatékonyság növekedése.

• A hatékonyság növelésének azonban vannak tartalékai is, főként az abrakigényes sertés- és baromfitartásban, ahol alig (mindkét ágazatban csupán évi 0,2%-kal) nőtt a TFP-mutató a 2007–2011-es időszakban, a tojástermelés pedig 14 éven keresztül egyik évben sem volt versenyképes.

• A kertészeti ágazatok helyzete ellentmondásosnak látszik: a gyümölcstermelésben a 2007–2011-es periódusra kapott évi 11,6%-os TFP-javulás szinte hihetetlen, különösen annak fényében, hogy a szőlőtermelésben évi 1,5%-kal romlott a komplex hatékonyság, a zöldségtermelésre pedig nem ismertek a TFP-eredmények. A kertészeti ágazatban ezért az adatok, illetve eredmények ismételt, mélyebb elemzése szükséges, miután a hatékonysági adatok ismerete nagyon fontos a cikkben tárgyalt téma szempontjából.

• Végül a hatékonyság múltbeli alakulásának vizsgálata mellett indokolt lenne a hatékonyság növekedési potenciáljának (jövőbeli alakulása lehetőségeinek, variánsainak) elemzése is. Nemzetgazdasági szinten e jövőorientált vizsgálatok már megindultak hazánkban és az EU tagállamaiban is (*Halmai, 2013*). A mezőgazdaságban egyrészt a környezeti terhelhetőség, másrészt a csökkenő hozadék törvényének várható érvényesülése miatt lennének fontosak e kitekintő jellegű vizsgálódások. *Beke et al. (2011)* idézett cikkében már használták a potenciális hatékonyság fogalmát, ők a vizsgált 6 kelet-európai, illetve nyugat-európai ország átlagában elért hatékonyságot tekintették a jövőben elérhető (potenciális) célnak az egyes tagállamok számára.

FOGLALKOZTATOTTSÁG

Kit tekintsünk foglalkoztatottnak?

A 2007–2008. évi gazdasági és pénzügyi válság kitörése utáni években számos országnak – köztük az EU-beli országok többségének is – az államadósság növekedése mellett a legnagyobb problémát a *jelentős munkanélküliség* okozza, különösen a fiatal korosztályokban. A magyar munkaerőpiac gondjait növeli, hogy *kirívóan alacsony a foglalkoztatási szint* (az EUROSTAT adatai szerint 2010-ben 55% volt a 20–64 éves népesség körében), *ami elsősorban az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező népesség magas inaktivitására vezethető vissza*. Ennek egyik oka, hogy „a hátrányos helyzetű területek lakossága, amely túlnyomórészt falusias környezetben él, a rendszerváltást követően nem vehetett részt a mezőgazdaságban végezhető, nagy volumenű élőmunkát igénylő foglalkoztatásban, mert a mezőgazdaságban eddig a gépesített nagyüzemi termelésre helyeződött a hangsúly. (…) Az alacsony foglalkoztatás problémájára korábban nem születtek hathatós és hosszú távú programok." (*KIM, 2011, 42. o.*) Noha az elsődleges kormány-

zati cél az, hogy a versenyszférában minél több munkahely jöjjön létre, 2011 novemberében, a Nemzeti Felzárkóztatási Stratégia elfogadásával a munka világából tartósan kiszorultak részére a kormány *három pillérű* támogatási rendszert hozott létre (*KIM, 2011*):

• az első pillér a *nyílt munkaerő-piaci elhelyezés* ösztönzése (kiemelt figyelmet fordítva a mikro-, kis- és középvállalatokra);

• a második pillért a *szociális gazdaság* jelenti (melynek célja, hogy átvezessen a nyílt munkaerő-piaci foglalkoztatásba);

• a harmadik pillér a *közfoglalkoztatás*.

A fenti feladatok érdekében fontosnak tartjuk tisztázni, hogy miként vehető számba a mezőgazdasági foglalkoztatottak mai létszáma.

A *The Economist* című angol közgazdasági hetilap rendszeresen közli 44 ország legfontosabb gazdasági és pénzügyi mutatószámait. Ezen országok között 2013 augusztusában csak öt akadt, ahol a munkanélküliségi ráta nagyobb volt, mint Magyarországon (9,9%) (*The Economist, October 19th 2013, 84. o.*).

A mezőgazdaság foglalkoztatási helyzetét a *makrogazdasági körülmények* jelentősen befolyásolják. Ezért felhívjuk az olvasó figyelmét a *Fazekas et al. (2013)* szerkesztésében megjelent könyvre, mely széles körű nemzetközi kitekintéssel és gazdag statisztikai háttérrel foglalkozik a magyar munkaerőpiac kérdéseivel.

A *mezőgazdasági foglalkoztatás* bővítési lehetőségeivel való kérdéseket *átfogó jelleggel* tárgyalja az Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI) kollektívája által a közelmúltban megjelentetett kiváló könyv (*Biró – Székely, 2012*). Rövid tanulmányunkban a mezőgazdasági foglalkoztatás *néhány* fontos problémakörét elemezzük, a hazai agrár-közgazdasági szakirodalomban újszerű megközelítéssel.

Elöljáróban megjegyezzük, hogy *a „foglalkoztatott" fogalma* mind nemzetközi, mind pedig hazai vonatkozásban többféle tartalommal használatos. A hazai mezőgazdasági ágazatban a foglalkoztatottak számbavételét négy *különböző módszer* alapján végzik:

• Az *éves munkaerőegység (ÉME*) a néhány órás munkavégzés teljes munkaidős munkavégzésére (évi 1800 óra) való átszámítást teszi lehetővé, összehasonlíthatóbbá téve a gazdasági szervezetekben és az egyéni gazdaságokban végzett munka nagyságát (*KSH, 2013a*). Az EU gyakorlata megkülönbözteti a fizetett és a nem fizetett munkavégzést is, utóbbi az egyéni gazdaságokban a háztartások tagjai által végzett mezőgazdasági munkát fedi. Az ÉME nem használható a nemzetgazdaság más ágazataival való összehasonlításra, mert a kiegészítő tevékenységként végzett mezőgazdasági munkával is elszámol, azaz a nem mezőgazdasági főtevékenységű foglalkoztatottak mezőgazdasági munkáját is figyelembe veszi.

• A más nemzetgazdasági ágakkal való összehasonlításra szolgál a valamennyi nemzetgazdasági ágra kiterjedő *munkaerő-felmérés*, mely a magánháztartásokra kiterjedő reprezentatív felvétel révén a 15–74 éves személyek gazdasági aktivitásáról nyújt információt. Megjegyzendő: *csak részben számol* az egyéni gazdaságokban végzett mezőgazdasági tevékenységekkel.

• Ugyancsak a más nemzetgazdasági ágakkal való összehasonlítást szolgálja az *intézményi munkaügyi statisztika*, melynek megfigyelési köre a legalább 5 fős létszámú vállalkozásokra terjed ki. Ez utóbbi *egyáltalán nem* számol az egyéni gazdaságokban végzett mezőgazdasági tevékenységekkel.

• A *nemzeti számla rendszerében* a foglalkoztatottak száma: „…a termelésnek tekintett, bármilyen termelőtevékenységben foglalkoztatott személyek száma (alkalmazottak és önállóak, beleértve a segítő családtagokat is)" (*KSH, 2013b*).

A magunk részéről alapvetően az *éves munkaerőegységben (ÉME-ben)* kifejezett

munkaerő-felhasználással kapcsolatos adatok alapján végezzük az elemzésünket.

Az ÉME-ben mért mezőgazdasági tevékenység végzése 2012-ben annyi időt kötött le (a vad- és erdőgazdálkodással, valamint a halászattal együtt), mintha *440 ezren* egész évben teljes munkaidőben dolgoztak volna. Ezzel szemben a KSH a GDP-termelésben közreműködő mezőgazdasági foglalkoztatottak számát ugyanebben az évben *302,3* ezerre becsülte. A lakossági munkaerő-felmérés adatai szerint a mezőgazdaságban *200,3 ezer fő,* míg az intézményi munkaügyi statisztika alapján (ahol csak az 5 fő feletti vállalkozások vannak figyelembe véve) csupán *77,8 ezer fő* dolgozott. Látható tehát, hogy az *egyes foglalkoztatási adatok között jelentősek az eltérések,* ami esetenként különböző manipulációkra ad lehetőséget.

KSH (2013c) adatok alapján megállapítható, hogy az 1998–2012 közötti időszakban éves munkaerőegységben (ÉME) mérve a magyar mezőgazdaságban a foglalkoztatás jelentősen csökkent. A csökkenés mértéke összességében 42,7%, a fizetett munkaerő létszáma ennél lassabban (35,7%), míg a nem fizetett munkaerőé ennél gyorsabban (44,7%) esett vissza. Érdemes megjegyezni, hogy ugyanezen forrás alapján 2012-ben az egyéni gazdaságok foglalkoztatták a mezőgazdasági munkaerő több mint háromnegyedét.

Az *AKI Tesztüzemi Információs Rendszeré*ből nyert adatok alapján 2008–2011. évek átlagában az árutermelőnek tekintett egyéni gazdaságokban teljesítették az összes ÉME-ben számba vett munkaerő-felhasználás *61,0%-át* (*Keszthelyi – Pesti, 2012*).

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak csökkenése – a fejlett országokban zajló folyamatokat figyelembe véve – közép- és hosszú távon megállíthatatlan folyamatnak tűnik. Rövid távon viszont elképzelhető a létszám növelése is. (Izgalmas kérdés továbbá, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak létszámának *van-e alsó korlátja*? Ez alatt azt értjük, hogy mekkora vajon az a munkaerőlétszám, amely alá nemzetgazdasági szempontból nem célszerű csökkenteni a mezőgazdasági foglalkoztatottságot?)

Ezen pontban gazdasági, társadalmi és környezetvédelmi (természetvédelmi) érveket kívánunk felsorakoztatni a létszámcsökkentés mérséklésének szükségessége és lehetősége mellett. Úgy véljük, hogy külön kell vizsgálnunk a társas és a különböző gazdasági célú egyéni gazdaságokat. Újszerű megközelítésben, a széles értelemben vett foglalkoztatottak egyes csoportjainak *eltérő jövedelemérdekeltségének* sajátosságaira kívánjuk felhívni a figyelmet.

Jövedelemérdekeltség és foglalkoztatottság

Társas gazdaságok. A *tőkeegyesítő* jellegű jogi személyiségű társas vállalkozásokban (rt.-ben, kft.-ben) egyértelműen a munkaerő-felhasználás műszaki fejlesztés révén történő minimalizálására törekednek. Ettől az élőmunka-termelékenység növekedését és ennek révén a megtermelt *profit* növekedését várják. A hazai mezőgazdasági vállalkozásokban a *társadalmi felelősség* (azaz a szűkebb vagy tágabb környezetében való foglalkoztatási helyzet mérlegelése, a környezetvédelem szükségessége) gondolata többnyire fel sem merül, illetve a környezetvédelmi szempontok csupán mint az EU által előírt költségnövelő tényezők, valamint támogatási lehetőségek tudatosulnak. Az Európai Tanács általános útmutatóul a következőképpen foglal állást: „A Vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) alapvető fogalom, melyet azért alakítottak ki, hogy segítsen a vállalatoknak a társadalmi és ökológiai kérdéseket vállalati tevékenységeikbe és az érdekelt felekkel való viszonyukba integrálni." (*Education and Culture DG, 2010, 1. o.*) *Málovics (2011)* vállalati fenntarthatóság értelmezéséről szóló könyvében sokoldalú tájékoztatást kapunk e témakör főbb kérdéseiről.

A *személyegyesítő* jellegű, ún. nem jogi személyiségű társas vállalkozásokban (bt.-ben, kkt.-ben) már más a helyzet, mert ezekben a tagok foglalkoztatásának biztosítása és a profitszerzés gyakorta *egyaránt* fontos célként szerepel. Sajnálatos módon az utóbbi vállalkozási formák gazdasági súlya és szerepe az utóbbi évtizedben jelentős mértékben csökkent (*Biró – Székely, 2012; Kapronczai, 2011b; Harangi-Rákos – Szabó, 2011*).

A *szövetkezetek* különböző típusainak gyakran bonyolult foglalkoztatási és jövedelemérdekeltségi viszonyaiba a *Szövetkezetek az élelmiszer-gazdaságban* című könyv (*Szabó G., 2011*) nyújt betekintést.

Egyéni gazdaságok. A hazai agrár-közgazdasági irodalomban alig kap figyelmet, hogy az egyéni gazdaságok egyrészt *háztartások*, másrészt *gazdaságok*. A *Burgerné Gimes – Szép (2006)* szerzőpáros könyvében több külföldi szerző véleményét ismerteti a családi (egyéni) gazdaságok fő jellemzőiről. Ezek közül a legfigyelemreméltóbb álláspont a következő: „*Djurfeldt, 1996* a családi gazdaságban a termelés, fogyasztás (háztartás) és a rokonság hármas egységét, továbbá a családi munka fontosságát hangsúlyozza." (i. m. 24. o.) A külföldi szakirodalomból többek között említésre méltó *LaFrance (2001)* munkája, mely a háztartások kettős jellegével elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt foglalkozik. Úgyszintén érdeklődésre tarthat számot *Briggeman et al. (2007)* tanulmánya, mely az USA mezőgazdasági háztartástipológiájának megújítására tesz javaslatot.

A kizárólag saját fogyasztásra termelő egyéni gazdaságoknál a háztartások gazdasági jellege nem áll fenn, a saját fogyasztáson felüli többletet értékesítőknél a háztartásjelleg, míg az elsősorban értékesítésre termelőknél a gazdaságjelleg dominál.

A fentiekből következik, hogy az egyéni gazdaságok jövedelemérdekeltsége egyértelműen *eltér* a tőkeegyesítő érdekeltségű gazdasági társaságok profitérdekeltségétől. A kizárólag saját fogyasztásra törekvőknél a profittermelés nem jelenik meg, a megélhetés biztonsága, a pénzkiadások csökkentése kerül előtérbe. A felesleget értékesítő gazdaságoknál szintén az önellátás a fő cél, de kisebb-nagyobb mértékben a profitrealizálás motívuma is szerepet kap. Az elsősorban értékesítésre termelőknél értelemszerűen a profittermelés a legfontosabb, de nem kizárólagos jelleggel. Tekintettel arra ugyanis, hogy az egyéni gazdaságok zöme a családi munkaerőre épül, a termelékenység növelésénél a munkaerő leépítése kevésbé kerül előtérbe, mint a gazdasági társaságoknál.

Megjegyezzük, hogy a személyegyesítő gazdasági társaságoknál (bt., kkt.) – melyek gazdasági súlya a hazai viszonyok között igen alacsony mértékű és csökkenő arányú – a létszámcsökkentés révén elérendő profitnövelés kevésbé lényeges, mint a tőkeegyesítő, egyértelműen profitmaximalizálásra törekvő gazdasági társulásoknál (rt., kft.).

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak jövedelmével kapcsolatos bizonytalanságok

Az egy főre jutó havi *alkalmazotti* mezőgazdasági bruttó jövedelmek változatlanul messze a nemzetgazdasági átlag alatt vannak (2011-ben 153 300, illetve 213 054 forint), azonban a mezőgazdaság azon gazdasági ágazatok közé tartozik, melyeknek javult a pozíciója a 2000. évhez képest (4,4%-ponttal), míg például a feldolgozóiparé némileg romlott (0,3%-ponttal) (*Fazekas et al., 2013, 364-365. o.*). Pozitív változás mutatkozik az alacsony keresetűeknek számítók részesedését illetően is (–2,1 százalékpont), noha a felsorolt 10 ágazat között a mezőgazdaság még mindig a második helyen áll (34,6%), s csak az építőipar van rosszabb helyzetben (43,0%) (i. m. 367. o.).

A 2000. és 2010. évek közötti időszakban a mezőgazdasági nettó keresetek aránya az ipari, illetve a nemzetgazdasági átlaghoz

viszonyítva alig változott, továbbra is kb. 23-24%-os a lemaradás, melyet a kedvezőtlen munkakörülmények is súlyosbítanak (*Biró – Székely, 2012*). Ugyanakkor ezek az adatok *csak az intézményi adatgyűjtésbe bekapcsolt, legalább öt főt foglalkoztató vállalkozások munkavállalói adott munkahelyen kapott jövedelmeinek alakulását tükrözik*. Az itt dolgozó, de más nemzetgazdasági ágazatban is jövedelemhez jutó személyek jövedelmi viszonyai a mezőgazdasági tevékenységben kapott jövedelmekkel együtt nyilván nagyobbak. *Ugyanakkor a kisebb mezőgazdasági vállalkozások, de különösen az egyéni gazdaságok, családi gazdaságok, őstermelők munkajövedelmi viszonyairól jelenleg semmilyen érdemi információval sem rendelkezünk*. Ez a körülmény a feketegazdaság melegágyának tekinthető!

A mezőgazdasági tevékenység által elérhető jövedelemviszonyok javulása mellett *számos egyéb feltétele* van annak, hogy a fiatalok érdeklődése a mostaninál jobban a mezőgazdaság felé forduljon. Ezen feltételek kialakításának átgondolása és megvalósításuk gyakorlatba való átültetése sürgető feladat. A legalapvetőbb kérdés, hogy a mezőgazdasági tevékenységet *kezdő, illetve végző fiatal gazdák* a mindenkori kormánytól egyértelmű és számottevő támogatást kapjanak mind a termőföldhöz jutás tekintetében, mind pedig az uniós támogatások adta kereteken belül.

A hazai mezőgazdasági munkaerővel kapcsolatos vizsgálatok a jövedelmi viszonyok mellett többnyire a kedvezőtlen korösszetételt és az alacsony képzettségi fokot állítják előtérbe.

A kedvezőtlen korösszetétel

A hazai *gazdaságvezetők* átlagéletkora 2000–2010 között több mint két évvel növekedett (54,5; illetve 56,1 év) (*Biró – Székely, 2012, 26. o.*). A *mezőgazdasági népesség elöregedése nem magyar sajátosság,* a fejlett gazdasággal rendelkező országokban általánosnak tekinthető jelenség, mely összefügg az ezen országokban megnyilvánuló demográfiai folyamatokkal. Tudomásul kell venni azonban, hogy az a folyamat, amely a fiataloknak a kedvezőtlen adottságú térségekből történő elvándorlásában nyilvánul meg, különösen hátrányos következményekkel jár azokon a területeken, amelyek a mezőgazdasági termelés szempontjából kiemelten fontosnak tekinthetők.

A KSH-adatok szerint a *gazdaságvezetőknek* összességében csupán 7%-a 35 éven aluli, míg közel 30%-a 65 éven felüli. Az AKI munkatársai rámutatnak arra, hogy a gazdaságvezetők minőségi jellemzői a gazdasági szervezetekben mind a korösszetétel, mind pedig a szakképzettség tekintetében jóval kedvezőbben alakulnak, mint az egyéni gazdaságokban (*Biró – Székely, 2012*). Az egyéni gazdaságokban „a piaci jelenlét erősödésével javul a korstruktúra, valamint a képzettségi mutatók is kedvezőbbek, továbbá körükben jelentősebb a foglalkoztatott státuszban tevékenykedők aránya" (*i. m. 27. o.*).

A korösszetétel javítása szempontjából a *belső és a külső migrációs folyamatok* vizsgálatát célszerű lenne előtérbe állítani. A fiatal korosztályok elvándorlása a falvakból nemcsak a mezőgazdaság munkaerőkapacitását sorvasztja, hanem társadalmi, kulturális tekintetben is felmérhetetlen károkat okoz.

A mezőgazdasági termőföld *tulajdonjogának* magyar kézben tartásával egyetértünk, de a külföldi mezőgazdasági bérlők és munkavállalók alkalmazásával kapcsolatosan nagyobb társadalmi és szakmai nyitottságot tartunk kívánatosnak. Külön figyelmet érdemel a keleti és a nyugati országhatár menti migrációs mozgások körültekintő vizsgálata.

A mezőgazdasági munkaerő korösszetételének javítása szempontjából alapvető fontosságú, hogy a *fiatal korosztályok számára* a mostaninál vonzóbbá váljon a mezőgazdaságban dolgozni.

A képzettségi szint javításának szükségessége

Elgondolkoztató képet kapunk a hazai *iskolarendszerrel* kapcsolatos folyamatokról.

Az általános iskolákba 1990-hez képest 2011-ben 23,9%-kal kevesebb gyermek iratkozott be. A szakiskolákba beiratkozott tanulók száma 1990–2011 között közel 60%-kal (!) csökkent. A középiskolába lépők száma – átmeneti mérsékelt növekedést követően – napjainkban kb. az 1990. évinek felel meg. A főiskolai/egyetemi hallgatók száma rendkívül dinamikus növekedést mutat: a két évtizeddel korábbi létszámhoz képest 2011-ben 3,2-szer több hallgató került beiskolázásra (*Fazekas et al., 2013*). A vázolt folyamatokat természetesen a demográfiai folyamatok is jelentősen befolyásolták. A szakiskolai képzés leépítése, illetve a felsőoktatásban tanulók létszámának megfelelő feltételek nélküli felfuttatása azonban nyilvánvalóan politikai döntések következménye. Ma már tudjuk, hogy mindkét folyamat jelentős károkat okozott a nemzetgazdaságnak és ezen belül a mezőgazdaságnak is.

A legfontosabb megoldandó feladat, hogy a fiatalok érdeklődése mind a szakoktatás, mind a felsőoktatás szintjén a korábbinál jobban forduljon a mezőgazdaság felé. Nyilvánvalóan ennek alapvető feltétele az, hogy a mezőgazdaságban a *keresetek, illetve a jövedelmek közelítsenek* az ipari, illetve a nemzetgazdasági átlagkeresetekhez. A másik fontos feltétel, hogy a mezőgazdasági tevékenység *társadalmi-erkölcsi elismertsége* növekedjen, ami a szakképzett fiatalok számára a mainál vonzóbbá tenné a mezőgazdasági ágazatban való munkavállalást.

Elengedhetetlen, hogy *növekedjék a hazai oktatás színvonala* mind a szakoktatásban, mind pedig a közoktatásban és a felsőoktatásban. Ennek érdekében szükségesnek tartjuk az agrárszakoktatás, valamint az agrár-felsőoktatás alapos átvilágítását, modernizációját és megerősítését. Teljesen nyilvánvaló, hogy az *elmélet és a gyakorlat közötti szakadék csökkentése* az egyik legfontosabb feladat. Az elmúlt két évtizedben az agrár-felsőoktatásba kevés olyan oktató került be, aki gyakorlati (vállalati, pénzintézeti, közigazgatási stb.) tapasztalattal rendelkezett.

Fontosnak tartjuk, hogy a mezőgazdaságban egyre több olyan fiatal vállaljon munkát, aki fejlett mezőgazdasággal rendelkező országban szerzett BSc-, MSc- vagy PhD-fokozatot. Ezzel kapcsolatban az ún. *„double degree" képzésben* való részvétel lehetőségeinek eddiginél sokkal intenzívebb kihasználására hívjuk fel a figyelmet. Feltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy *a jövőben a gyakorló gazdák és a mezőgazdaságban dolgozó szakmunkások is mind többen vegyenek részt külföldi tanulmányutakon és szerezzenek gyakorlati tapasztalatokat a fejlett országok gazdaságaiban*. Az említett folyamatok kibontakoztatásához a mostaninál jobb idegen nyelvi kultúra kialakítása szükséges. Célszerű az *angol nyelv oktatását* a szakoktatásban, a közoktatásban és a felsőoktatásban egyaránt kötelezővé tenni.

Örvendetesnek és biztatónak látjuk azokat a törekvéseket, amelyek a jelentős munkanélküliséggel sújtott vidéki térségek falvaiban a *mezőgazdasági önfoglalkoztatás* előmozdítására irányulnak. A *szociális szövetkezetek* szervezésének felkarolását és támogatását e téren különösen fontosnak tartjuk. Jelenleg Magyarországon 946 szociális szövetkezet működik, melyek közel egyötödének (19%) főtevékenysége a mezőgazdasági termelés (*Németh, 2013*). Úgy gondoljuk, hogy a munkanélküliséggel különösen terhelt területeken a Nemzeti Felzárkóztatási Stratégia a mezőgazdaság számára jelentős potenciális lehetőségeket rejt magában, mégpedig *nem csak az önfoglalkoztatás* keretében. Amint a mezőgazdaság szocialista átszervezését követően javarészt az építőipar és a bányászat szívta fel

a faluról elmenekülő alacsony képzettségű munkaerőt, napjainkban a mezőgazdaság lehet a vidéki munkanélkülieket befogadó *egyik* fontos ágazat.

A mezőgazdasági foglalkoztatással kapcsolatos gondolatok összegzése

A fentieket figyelembe véve, a mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerőlétszám csökkenésének mérséklése, illetve átmeneti növelése, valamint korösszetételének és szakképzettségi színvonalának javítása mellett *a következő érvek szólnak*.

Gazdasági érvek:

• A mezőgazdaság *magasabb hozzáadott értéket eredményező szerkezeti változtatására* (az állattenyésztés és a kertészeti ágazatok előtérbe helyezésére) irányuló törekvések.

• Az egyéni gazdaságok háztartási szükségleteinek fedezésére szolgáló mezőgazdasági termékek előállítása növeli a *hazai árualapok*, így az *exportárualapok* mennyiségét, tovább csökkenti az *importot*.

• A *hazai állatállomány stabilizálása*, esetleg növelése jelentős mértékben függ az egyéni gazdaságokban foglalkoztatottak – ezen belül az önfoglalkoztató munkaerő-népesség – létszámának alakulásától. A 2000. és a 2010. évi ÁMÖ-adatok szerint *az állattartó gazdaságok* körében az egyéni gazdaságoknál megmaradt a 22% körüli részarány, míg a társas vállalkozások esetében ez az érték 6%-ra csökkent! (*Harangi-Rákos et al., 2013, 535. o.*) Az AKI tesztüzemekre vonatkozó adatai alapján 2008–2011 átlagában az árutermelőnek tekintett egyéni gazdaságok rendelkeztek a számosállatban mért állatállomány 44%-ával (*i. m. 540. o.*).

• AKI tesztüzemi adatai alapján végzett számítások azt mutatják, hogy a területi termelékenység és az élőmunka-hatékonyság a társas gazdaságokban, a bruttó hozzáadott érték/bruttó kibocsátás arány viszont az élőmunkát jobban előtérbe helyező egyéni gazdaságokban alakul kedvezőbben.

Társadalmi vonatkozású megfontolások:

• A hazai munkaerő-piaci helyzet egyértelműen amellett szól, hogy a jövőben a mezőgazdaság *eltartóképessége* – elsősorban a Tiszántúlon, Észak-Magyarországon és a Dél-Dunántúlon – az elmúlt évtizedekben kibontakozott folyamatokhoz képest *javuljon*.

• A vidéki népesség egy részének *megélhetését* közép- és hosszabb távon is jelentős mértékben befolyásolja, hogy a mezőgazdasági termékek termelésére irányuló önellátó, illetve árutermelő tevékenységét képes-e fenntartani, esetleg növelni.

• *Béresné (2009, 16. o.)* az Észak-Alföld régióban végzett vizsgálatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy „minél nagyobb a munkanélküliség az adott térségben, annál nagyobb a munkanélküliek között a mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozók aránya".

• Tekintettel arra, hogy *az élelmiszer az energiához hasonlóan stratégiai termék*, indokolt szem előtt tartani, hogy a létfontosságú élelmiszerek nagyobb hányadát hosszú távon is idehaza szükséges megtermelni, ehhez viszont folyamatosan bizonyos számú és képzettségű mezőgazdasági munkaerőnek kell rendelkezésre állnia.

Környezetvédelmi (természetvédelmi) szempontok:

• Feltétlenül említést érdemelnek az élőmunkát kiváltó technológiák környezetszennyezést növelő veszélyei. Ennek legeklatánsabb példája a ma is komoly problémákat okozó *hígtrágyás technológiák* alkalmazása.

• A hígtrágyás technológiák háttérbe szorítása azért is célszerű, mert az állati eredetű szerves trágya a mainál nagyobb mértékben kerülne ésszerű felhasználásra, ami *a talajtermékenység növelése és hosszú távú fenntartása* szempontjából felbecsülhetetlen fontosságú.

• Bizonyos természetvédelmi feladatok ellátása (pl.: a túzokvédelem, a nemzeti

parkokban és más természetvédelmi területeken való gazdálkodás, a biotermelés mostaninál jóval jelentősebb kiterjesztése stb.) szintén indokolhatják a mezőgazdasági foglalkoztatás csökkenésének a mérséklését.

AGRÁRPOLITIKAI MEGFONTOLÁSOK

A mezőgazdaság hatékonyságnövelés vagy foglalkoztatásbővítés irányába való fejlesztése *makroszinten szakmailag megalapozott, de végső fokon politikai döntést igénylő kérdés*. A kétféle cél között különböző arányú kombinációk képzelhetők el, azok megvalósítását pedig egymástól eltérő stratégiák szolgálhatják. Módszertani szempontból a probléma hasonló ahhoz, amit *Kocsis Tamás* mutatott be a *Hajózni muszáj* mottójú cikkében (*Kocsis, 2010*). Ő a gazdasági, a társadalmi és a környezeti szempontokat egyaránt figyelembe vevő makrogazdasági stratégiákat elemezte a GDP, a társadalmi jóllét és az ökológiai lábnyom országonként eltérő arányai alapján. A szerző számos (2×12 = 24) nemzetgazdasági stratégiát nevezett el és elemzett írásában.

Szükségesnek tartjuk leszögezni, hogy a hatékonyságnövelés versus foglalkoztatottak létszáma közötti „*trade-off*" (helyettesítés, átváltás) hatás matematikai-statisztikai eszközökkel modellezhető, de a kapott eredmények ismeretében *makroszinten politikai döntést igényel a különböző változatok közötti döntés*.

Vállalati szinten a vállalkozás jellegétől függően igen eltérően alakulhat a „trade-off" hatás értékelése a vezetés részéről.

Mi jelenleg csak *két alapvető* országos szintű mezőgazdaság-fejlesztési stratégiában gondolkodunk, ami így is számos vitakérdést vet fel:

1. stratégia: hatékonyságorientált fejlesztés. Ez gyakorlatilag a korábbi stratégia folytatását jelentené: engedni növekedni a nagyüzemi szektort, és hagyni tovább sorvadni a kis- és középüzemeket. E stratégia főként a szántóföldi növénytermelésre fókuszál, amit az EU-támogatások is a leginkább preferáltak. Várható gazdasági eredménye az élelmiszer-gazdaság külkereskedelmi mérlegének a korábbi évekhez hasonló mértékű növekedése, társadalmi hatása pedig a foglalkoztatottak létszámának ismét gyorsuló csökkenése.

2. stratégia: foglalkoztatásorientált fejlesztés. Ez a kertészeti és részben állattartási profilú stratégia főként a kis- és középüzemi szektorra alapozódik. Gazdasági hatása az előző stratégiához képest nehezebben ítélhető meg, társadalmi szempontból azonban a foglalkoztatottság és az élelmiszer-önellátás bővülése, vagy legalábbis mérséklődő csökkenése valószínűsíthető.

Milyen érvek szólnak a két különböző stratégia mellett (és ellen)? Az eddigi szakirodalom e vonatkozásban nem sok támpontot ad, álláspontjaik inkább ellentmondóak. Az *MTA Köztestületi Stratégiai Programja*ként készült tanulmányban például hangsúlyozzák egyrészt, hogy „csakis olyan jövőképet érdemes »megálmodni«, amelyben a fenntarthatóság mindhárom eleme – a társadalmi, a gazdasági és a környezeti szempontrendszer – azonos súllyal esik latba" (*Csáki, 2010, 11. o.*). Másrészt azonban állást foglalnak a tekintetben is, hogy „anyagi és szellemi erőforrásainkat mindenekelőtt a hatékonysági mutatók javítására, a versenyképesség növelésére kell fordítani" (i. m. 13. o.). A 2012-ben született Nemzeti Vidékstratégia szerint viszont „átfogó vidék- és agrárpolitikai fordulatra van szükség", melynek „legfontosabb területei a foglalkoztatás növelése, a kiegyensúlyozott és sokszínű mező- és erdőgazdálkodás…" (*Viski – Czene, 2012, 162. o.*). *Fertő Imré*nek a Magyar Agrártudományi Egyesület tagjai között végzett kérdőíves felmérése alapján az egyik kérdés: „Ha a gazdaságban munkanélküliség van, az agrárpolitikának segíteni kellene a mezőgazdasági munkaerő szektoron belüli megtartását" (*Fertő, 2011,*

122. o.), csak gyenge konszenzusra vezetett a megkérdezett agrárszakemberek körében. Ez is amellett szól, hogy érdemes vitát indítani cikkünk címének témájában.

Szerintünk a hatékonyságorientált 1. stratégia kétségtelenül jól szolgálja a nemzetközi versenyben való (jelenlegi, pillanatnyi) helytállást. Érdemes azonban végiggondolni a hosszabb távon várható hatásait is. Miután a hatékonyságnövelés egy része az élőmunka-ráfordítás (a bérek) megtakarításából származik, az erre való folyamatos törekvés a foglalkoztatás leépítésére vezet. Ráadásul ez rendszerint úgy történik, hogy a vállalkozás a felszabaduló munkaerő elhelyezésének gondját áthárítja az államra, anélkül, hogy az új munkahelyteremtés externális költségét megfizetné. Azonban nemcsak a munkanélküliség fokozódása az egyetlen lehetséges kedvezőtlen hatás. Emellett a jövedelem (a hatékonyság) maximalizálására irányuló törekvés később egyrészt szélsőségesen extenzív (külterjes) termelési szerkezetet, másrészt egyre nagyobb birtokméreteket eredményez. E folyamat Magyarország mezőgazdaságát végső soron a Dél-Amerikára jellemző latifundiumok országává alakíthatná, ami nem illeszkedne szervesen az európai környezetbe.

A fenti veszély elhárítására elméletileg persze több lehetőség is kínálkozik. 1. Előnyben kellene részesíteni az olyan jellegű hatékonyságnövelést, amely nem a munkatermelékenység javításából származik. 2. Ösztönözni kellene a termelési szerkezet belterjesítését az 1. stratégiát képviselő „nagyüzemi" szektorban is. 3. Főképpen erősíteni kellene a 2. stratégiát megvalósító kis- és középüzemi szektort. A kormányzati stratégiák „aprópénzre váltásához" azonban részletekbe menő (agrárgazdasági) kutatásokra is szükség van, hiszen az egyes régiók eltérő természeti adottságai, munkaerőhelyzete és birtokszerkezete a kétféle stratégia más-más arányát indokolhatja az egyes körzetekben. Ezeknek a kutatásoknak olyan problémákat kellene tisztáznia, mint például az alábbiak:

– A magyar mezőgazdaság hosszú távú jövőjét illetően lehet-e (és indokolt-e) változatokban gondolkodni, és milyen jellegű változatok a leginkább érdekesek az agrárpolitikusok számára?

– Változtatható-e a két alapvető mezőgazdaság-fejlesztési stratégia aránya országos szinten, mekkora időtávlat szükséges a megvalósításához, és az erőforrások (föld, munkaerő, tőke) milyen kormányzati befolyásolása révén érhető el?

– A középüzemek szerepének (arányának) növelése a hatékonyság és a foglalkoztatás növelését egyaránt szolgálná-e?

– Modellezhető-e a nagy-, közép- és kisüzemi mezőgazdaság jövőbeni fejlődése valamilyen szimulációs modellel, és melyek a segítségével megválaszolandó legfontosabb gazdaságpolitikai kérdések?

A jövőhöz persze mindenképpen csak a mai helyzetből lehet eljutni, melyre a társas vállalkozások és az egyéni gazdaságok egyaránt jelentős súlya jellemző (de nem mindegy, hogy ezt az arányt termelési értékben vagy földterületben, esetleg a foglalkoztatottak számával fejezzük ki). Kiindulásként manapság csak az állítható bizonyosan, hogy egyelőre a mezőgazdaság mindkét szektora szükséges az országnak, a nemzetgazdaságnak.

Tisztában vagyunk azzal, hogy a hazai agrárpolitikai döntéseket alapvetően befolyásolja az Európai Unió Közös Agrárpolitikája. Témánk szempontjából ezért rendkívül figyelemreméltó az EU vezető szerveinek politikai megállapodása a Közös Agrárpolitika 2013 utáni időszakra vonatkozó reformjáról. *Dacian Cioloş* mezőgazdasági és vidékfejlesztési biztos sajtóközleményében a következőképpen nyilatkozott: „Ez a megállapodás mélyreható változásokat fog eredményezni: igazságosabbá és környezetbarátabbá teszi a közvetlen kifizetések rendszerét, meg fogja szilárdítani a mezőgazdasági termelők helyzetét az

élelmiszer-ellátási láncban, valamint hatékonyabbá és átláthatóbbá fogja tenni a Közös Agrárpolitikát. Ezek a döntések fontos elemét képezik annak az összehangolt uniós fellépésnek, amely az élelmiszerbiztonság és az éghajlatváltozás terén jelentkező kihívásokat hivatott kezelni, valamint a vidéki területek fejlődésének és a foglalkoztatásának előmozdítását célozza meg." (*Európai Bizottság, 2013, 1. o.*)

A fentiekből egyértelműen kitűnik, hogy a gazdasági, a társadalmi és a környezetvédelmi célkitűzések egyaránt megjelennek a prioritások között. Az, hogy melyik a valódi prioritás, arra a pénzügyi keretekben megjelenő pénzforrások összege ad választ.

Az új politikai irányvonal *négy fő eleme* a következő:

1. A Közös Agrárpolitika igazságosabbá válik.

Alapvető változás, hogy a *közvetlen kifizetések méltányosabbak lesznek,* ami a rendelkezésre álló forrásoknak a tagállamok, a régiók és a mezőgazdasági termelők közötti elosztását illeti. Ugyanazon tagállamon vagy régión belül az egyes termelőüzemeknek nyújtott támogatásban megfigyelhető különbségek csökkennek majd. Véleményünk szerint e vonatkozásban az a legnagyobb jelentőségű, hogy a tagállamok dönthetnek úgy, hogy a gazdaságok „első hektárainak" nagyobb összeget juttatnak, ami a kis- és közepes méretű üzemeknek kedvez. A másik fontos ígéret, hogy az EU nagymértékben ösztönözni fogja a fiatal gazdálkodók elindítását, öt évig tartó 25%-os támogatáskiegészítéssel. Harmadsorban a tagállamoknak lehetőségük lesz arra, hogy fokozottan támogassák a kedvezőtlen helyzetű térségeket.

2. A Közös Agrárpolitika erősíteni fogja a gazdálkodók helyzetét az élelmiszerláncban.

Az európai mezőgazdaság piaci orientációját javító fontos intézkedés, hogy bizonyos szektorokban (tej, marhahús, olívaolaj, gabonafélék) olyan új versenyjogi szabályok lépnek hatályba, amelyek ösztönzőleg hatnak az érintett szakmai és szakmaközi szervezetek tevékenységére. Emellett új válságkezelő eszközök bevezetésére kerül sor.

3. A Közös Agrárpolitika környezetbarát jellege fokozódik.

Ennek keretében egyrészt az EU a közvetlen kifizetések 30%-át attól teszi függővé, hogy a gazdálkodó megvalósít-e bizonyos környezetvédelmet szolgáló intézkedéseket. Másrészt a vidékfejlesztési programok költségvetésének legalább harmadát agrár-környezetvédelmi intézkedésekre kell fordítani. Végül szigorítani fogják az agrár-környezetvédelmi intézkedéseket.

4. A Közös Agrárpolitika hatékonyabb és átláthatóbb lesz.

Megkétszerezik a kutatást, az innovációt és az ismeretek megosztását célzó finanszírozási eszközöket. A vidékfejlesztési programok jobban illeszkednek majd a többi európai alaphoz. Végül a tagállamok igény esetén egyszerűsített támogatási rendszert alkalmazhatnak a kistermelők megsegítése érdekében.

Fentiek alapján megállapítható, hogy az új szempontok és intézkedések a korábbinál nagyobb mozgásteret adnak a nemzeti kormányoknak a mezőgazdaság társadalmi és környezeti dimenziói tekintetében.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Baráth L. (2009): A magyar és a német mezőgazdaság 1990 utáni fejlődésének összehasonlító vizsgálata. Doktori értekezés, Debrecen – (2) Baráth L. – Hockmann H. – Keszthelyi Sz. – Szabó G. (2009): A teljes tényezős termelékenység változásának forrásai a magyar mezőgazdaságban (2001-2005). Statisztikai Szemle 87. évf. 5. sz. 471-492. pp. – (3) Baráth L. – Nagy Zs. – Szabó G. (2010): The Correlation between the Agricultural Productivity and the Export Performance of the Agro-Food Foreign Trade in the Visegrad Countries following Accession to the European Union. Studies in Agricultural Economics 112 55-67. pp. – (4) Beke J. – Forgács A. – Tarján T. (2011): Európai uniós országcsoportok mezőgazdasági teljesítményének összehasonlító vizsgálata. Gazdálkodás 55. évf. 1. sz. 39-51. pp. – (5) Béresné Mártha B. (2009): Az Észak-alföldi Régió agrárfoglalkoztatási helyzete az országos adatok tükrében. Gazdálkodás 53. évf. 1. sz. 16-26. pp. – (6) Biró Sz. – Székely E. (szerk.) (2012): A mezőgazdasági foglalkoztatás bővítésének lehetőségei vidéki térségeinkben. Agrárgazdasági könyvek sorozat. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest – (7) Borszéki É. – Mészáros S. – Varga Gy. (1986): Élelmiszer-gazdaságunk versenyképessége. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest – (8) Briggeman, B. C. – Gray, A.W. – Morehart, M.J. – Baker, T.G. – Wilson, C.A. (2007): A New U.S. Household Typology: Implications for Agricultural Policy. Review of Agricultural Economics. Vol. 29, No4 765-782. pp. – (9) Burgerné Gimes A. – Szép K. (2006): Az egyéni (családi) mezőgazdasági üzemek gazdasági helyzete napjainkban. AGROINFORM Kiadó, Budapest – (10) Csáki Cs. (szerk.) (2010): Élelmezésbiztonság. A magyar élelmiszer-gazdaság, a vidékfejlesztés és az élelmiszer-biztonság stratégiai alapjai. MTA, Budapest – (11) Education and Culture DG Lifelong Learning Programme (2010): Mi a Vállalati társadalmi felelősségvállalás? https://www.google.hu/#q=Mi+a+V%C3%A1llalati+t%C3%A1rsadalmi+felel%C5%91ss%C – (12) Erdei F. – Csete L. – Márton J. (1962): A mezőgazdaság belterjessége. Akadémiai Kiadó, Budapest – (13) Európai Bizottság (2013): Politikai megállapodás a közös agrárpolitikára vonatkozó új irányvonalról. (Sajtóközlemény) Brüsszel, 2013. június 26. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-613_hu.htm – (14) Fazekas K. – Benczúr P. – Telegdy Á. (eds.) (2013): The Hungarian Labour Market - 2013. Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences and National Employment Non-Profit Public Company Ltd. Budapest – (15) Felkai B. O. – Lámfalusi I. – Varga T. (2013): Változások néhány növénytermelési ágazat hatékonysági tartalékaiban Magyarország uniós tagsága idején. Gazdálkodás 57. évf. 2. sz. 103-112. pp. – (16) Fertő I. (2011): Van-e konszenzus a magyar agrárközgazdászok között? In: Fertő I. – Forgács Cs. – Jámbor A.: Változó prioritások az európai mezőgazdaságban. AGROINFORM Kiadó, 117-135. pp. – (17) Halmai P. (2013): A növekedési potenciál eróziója és krízise az Európai Unióban. Közgazdaság. Tudományos Füzetek VIII. évf. 1. sz. 59-68. pp. – (18) Harangi-Rákos M. – Szabó G. (2011): A mezőgazdasági szervezetek gazdálkodásának vizsgálata a 2002-2009 közötti időszakban. Gazdálkodás 55. évf. 4. sz. 358-366. pp. – (19) Harangi-Rákos M. – Szabó G. – Popp J. (2013): Az egyéni és a társas gazdaságok gazdasági szerepének főbb jellemzői a magyar mezőgazdaságban. Gazdálkodás 57. évf. 6. sz. 532-543. pp. – (20) Headey, D. – Alauddin, M. – Rao, D.S.P. (2010): Explaining agricultural productivity growth: an international perspective. Agricultural Economics 41 1-14. pp. – (21) Jámbor A. – Módos Gy. – Tóth J. (2008): Hazai és nemzetközi versenyképességi számítások. In: Szűcs I. – Farkasné Fekete M. (szerk.): Hatékonyság a mezőgazdaságban. Agroinform Kiadó, Budapest, 237-256. pp. – (22) Juhász A. – Wagner H. (2012): Magyarország élelmiszer-gazdasági export-versenyképességének elemzése. Gazdálkodás 56. évf. 6. sz. 530-541. pp. – (23) Kapronczai I. (2011a): A magyar agrárgazdaság napjainkban. Gazdálkodás 55. évf. 7. sz. 615-628. pp. – (24) Kapronczai I. (2011b): A magyar agrárgazdaság az EU-csatlakozástól napjainkig. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest – (25) Kemény G. – Varga T. – Fogarasi J. – Tóth O. – Tóth K. – Kamarásné Hegedűs N. – Lámfalusi I. – Péter K. – Tanító D. (2013): A vállalatvezetés és a humán tőke szerepe a hazai mezőgazdasági üzemi sikerekben és kudarcokban. Agrárgazdasági Könyvek, Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest – (26) Keszthelyi Sz. – Pesti Cs. (2012): A tesztüzemi információs rendszer eredményei – 2011. Agrárgazdasági Információk, Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest – (27) KIM (2011): Nemzeti Felzárkóztatási Stratégia – Mélyszegénység, gyermekszegénység, romák – (2011-2020). KIM Társadalmi Felzárkóztatásért Felelős Államtitkárság, http://romagov.kormany.hu/download/8/e3/20000/Strat%C3%A9gia.pdf – (28) Kocsis T. (2010): „Hajózni muszáj!" A GDP, az ökológiai lábnyom és a szubjektív jóllét stratégiai összefüggései. Köz-

gazdasági Szemle LVII. évf. 6. sz. 536-554. pp. – (29) KSH (2013a): Mezőgazdaság, 2012. Központi Statisztikai Hivatal, 2013. április – (30) KSH (2013b): STADAT – 3.1.23 Nemzeti Számlák, GDP. A GDP termelésében foglalkoztatottak száma. http://www.ksh.hu/stadat_eves_3_1 – (31) KSH (2013c): STADAT- 4.1.3. Mezőgazdasági munkaerő-felhasználás (1988-) http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_omr004.html – (32) LaFrance, J. T. (2001): Duality for Household: Theory and Applications. In: Gardner, B.L. – Rausser, G. C. (eds.): Handbook of Agricultural Economics: Volume 1B Agricultural Production. Elsevier, Amsterdam, London, New York, 1025-1081. pp. – (33) Latruffe, L. – Fogarasi J. – Desjeux, Y. (2012): Efficiency, productivity and technology comparison for farms in Central and Western Europe: The case of field crop and dairy farming in Hungary and France. Economic Systems 36 264-278. pp. – (34) Málovics Gy. (2011): A vállalati fenntarthatóság értelmezéséről. JATEPress, Szeged – (35) Mészáros S. (1963): Hozzászólás a „Hatékonyság és gazdasági értékelés" c. vitacikkhez. Gazdálkodás 7. évf. 3. sz. 85-87. pp. – (36) Mészáros S. (1990): A gazdasági hatékonyság értelmezése, mérése, nemzetközi összehasonlítása és növelésének tényezői a magyar élelmiszertermelés főbb vertikumaiban. OTKA-tanulmány, Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest – (37) Mészáros S. (1991): A hatékonyság alakulása az EK és Magyarország mezőgazdaságában. Gazdálkodás 35. évf. 9. sz. 3-13. pp. – (38) Nagy Zs. (2009): A magyar élelmiszer-gazdaság aggregált szintű külkereskedelmi teljesítménye az EU-csatlakozást követően. Gazdálkodás 53. évf. 6. sz. 562-571. pp. – (39) Németh L. (2013): Szociális szövetkezetek Magyarországon – A szociális szövetkezetek szerepe a jövő mezőgazdaságában. Romániai Magyar Közgazdász Társaság XXII. Vándorgyűlése, Nagyvárad, 2013. október 19. – (40) Szabó G. G. (2011): Szövetkezetek az élelmiszer-gazdaságban. Agroinform Kiadó, Budapest – (41) Szűcs I. – Farkasné Fekete M. (szerk.) (2008): Hatékonyság a mezőgazdaságban. Agroinform Kiadó, Budapest – (42) The Economist (2013): Economic and financial indicators. The Economist October 5th 2013, 84. p. – (43) Viski J. – Czene Zs. (2012): A Nemzeti Vidékstratégiáról és a Darányi Ignác Tervről. Gazdálkodás 56. évf. 2. sz. 162-177. pp.